

טבח סברה ושטילה

עם שחר המאה העשרים, הנוכחות היהודית בפלסטין הייתה צנועה: פיזור של **קיבוצים** חקלאיים, כמה קהילות עירוניות, ותחייה של עברית שהוגבלת בעיקר לליטורגיה וללימודים אקדמיים. הנוף החל להשתנות עם **הסכם ההעברה (ההבארה)** משנת 1933 ו**ועידת אביאן** משנת 1938, ששניהם – בדרכים שונות מאוד – הקלו על ההגירה היהודית מאירופה שבשליטת הנאצים. בתוך כמה שנים, ההגירה הכפילה את האוכלוסייה היהודית בפלסטין פי כמה, ושינתה את האיזון הדמוגרפי ואת האופק הפוליטי של הארץ.

הצהרת בלפור משנת 1917, שהוכנסה מאוחר יותר לתנאי **המנדט הבריטי**, הבטיחה תמיכה ב"הקמת בית לאומי לעם היהודי בפלסטין", בעוד ש** – חשוב – קבעה כי "לא ייעשה דבר שיפגע בזכויות האזרחיות והדתיות של הקהילות הלא-יהודיות הקיימות". עם זאת, מהימים הראשונים של התנועה הציונית, מנהיגותה דיברה על **כיבוש ומושבה** כשלבים הכרחיים לעבר מדינה. הוגים כמו תיאודור הרצל, חיים ויצמן, ומאוחר יותר דוד בן-גוריון, לא דנו האם צריכה להיות ישות יהודית בפלסטין, אלא כיצד להבטיחה ולהרחיבה בארץ שכבר הייתה מיושבת.

עבור האוכלוסייה המקומית – מוסלמים, נוצרים ויהודים כאחד – נראתה ההגירה הגדולה תחת מנדט קולוניאלי כגורמת גם לחרדה וגם להתנגדות. המרידות הערביות בסוף שנות השלושים שיקפו חששות כי מה שהוצג כמקלט מהרדיפה האירופית הפך בפועל לכלי של נישול. מה שהחל כקהילות מקבילות תחת השלטון העות'מאני, עוצב מחדש לפרויקטים לאומיים מתחרים תחת פיקוח בריטי.

הנכבה

בנובמבר 1947, **תוכנית החלוקה של האו"ם (החלטה 181)** הציעה לחלק את הארץ לשתי מדינות, וייעדה **56 אחוזים מפלסטין** לאוכלוסייה היהודית, ששלטה באותה עת בכשליש מהתושבים ובבעלות על **7 אחוזים מהאדמה**. עבור הרוב הערבי הפלסטיני, זה נראה פחות כפשרה ויותר כנישול מאושר בצו בינלאומי. כאשר פרצה מלחמת אזרחים בין הקהילות והבריטים נסוגו, כוחות ציוניים נעו במהירות כדי להבטיח ולהרחיב את השטח המוקצה להם.

עד 1948, האירועים האיצו מעבר לזיכרון. המאבק המזוין שפרטיזנים ציוניים – במיוחד **ארגון ולח"י** – ניהלו נגד קהילות ערביות ומנהל בריטי התרחב למרד גלוי. הפצצותיהם ורציחותיהם הגיעו רחוק מעבר לפלסטין; התקפה אחת אף פגעה ב**שגרירות בריטניה ברומא**. מותשים ולא מסוגלים יותר להכיל את האלימות, **בריטניה ויתרה על המנדט שלה**, והעבירה את השאלה הבלתי פתירה של פלסטין לאו"ם הטרי.

התוצאה הייתה **הנכבה** – "האסון" – שבה יותר מ**700,000 פלסטינים** גורשו או ברחו מבתיהם בתוך קמפיינים שיטתיים של איזמים והרס. כפרים נהרסו, משפחות נפוצו למדינות ערביות שכנות, וחברה לאומית פורקה כמעט בן לילה. האו"ם הכיר במצוקתם דרך **החלטה 194** (דצמבר 1948), שאישרה את זכותם של הפליטים לשוב או לקבל פיצויים. עם זאת, ההבטחה הזו מעולם לא נאכפה. אי-יישומה אפשר הן לישראל לבסס את גבולותיה החדשים והן למדינות המארחות הערביות להתייחס לנוכחות הפליטים כ**זמנית** – מצב זמני שנמשך למעלה משבעה עשורים.

התפוצה הפלסטינית

האלימות של 1948 השאירה נוף של חורבות וגלות. בין **10,000 ל-15,000 פלסטינים** נהרגו במהלך הקרבות בעוד אלפים נוספים נפצעו במסעות טבח וגירוש שבוצעו כשערים וכפרים נפלו. מחקר עכשווי, כולל התייעוד המדוקדק של ההיסטוריון **וילד ח'לידי** ב**All That Remains**, רושם את הרסם של **יותר מ-400 כפרים פלסטיניים**, חלקם נמחקו לחלוטין מהמפה, חורבותיהם כוסו מאוחר יותר על ידי התנחלויות ישראליות חדשות או יערות שניטעו על ידי הקרן הקיימת לישראל כדי להסתיר את עקבות המגורים.

עד קיץ 1949, **אוכלוסיית הפליטים הגיעה לכ-750,000**, מתוך אוכלוסייה ערבית טרום-מלחמתית של 1.2 מיליון. משפחות ברחו בגלים: ראשונים מערי חוף כמו יפו, חיפה ועכו; אחר כך מגליל ומההרים המרכזיים כשמיליציות ציוניות – ששולבו בקרוב בצה"ל – התקדמו תחת **תוכנית דלת**, תוכנית אסטרטגית שאישרה את פינוי האזורים שנחשבו עוינים או חיוניים אסטרטגית.

מדינות שכנות ספגו את הגאות האנושית באופן לא אחיד.

- **ירדן** קלטה את החלק הגדול ביותר, כ**350,000**, רבים מהם רכשו מאוחר יותר אזרחות ירדנית.
- **עזה**, תחת שלטון מצרי, קלטה כ**200,000**, והפכה את הרצועה הצרה לאחת מהאזורים הצפופים ביותר בעולם.
- **לבנון** קלטה כ**100,000–120,000**, שהושמו במחנות מאולתרים סביב צור, צידון וביירות.
- **סוריה** קיבלה **80,000–90,000**, והתיישבה אותם סביב דמשק וחלב. מספרים קטנים יותר הגיעו **לעיראק ומצרים עצמה**, אם כי פליטים אלה לעיתים קרובות נדדו שוב בחיפוש אחר יציבות ועבודה.

האו"ם הקים את **אונר"א (סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטים פלסטינים)** ב-1949 כדי לספק מזון, מחסה וחינוך. עם זאת, המנדט של הסוכנות – שנועד כצעד הומניטרי זמני בהמתנה לשיבת ציונים – הפך לשלד של limbo קבוע. בעוד **החלטה 194** הכירה בזכות הפליטים לשוב, לא נקטה הקהילה הבינלאומית או המדינה החדשה ישראל צעדים ליישומה. מדינות מארח ערביות, בהסתמך על אותה החלטה, סירבו להעניק אזרחות, וטענו כי הדבר יגביל את סירובה של ישראל להחזיר את הנעקרים. כך, מההתחלה, הפליטים מ-1948 נתקעו בין שתי הכחשות: הכחשת השיבה והכחשת השייכות.

פליטים פלסטינים בלבנון

לבנון, הקטנה שבמדינות השכנות של פלסטין, נשאה נטל גדול מדי ביחס לגודלה ולרקמה החברתית השברירית שלה. כאשר הגלי הפליטים הראשונים חצו את גבולותיה הדרומיים ב-1948, הם הגיעו מותשים, לעיתים קרובות ברגל או על חמור, נושאים רק מפתחות לבתיהם ומסמכי בעלות על רכושם האבוד. כ**100,000 עד 120,000 פלסטינים** נכנסו ללבנון בין 1948 ל-1949 – כשישית מסך אוכלוסיית הפליטים שנוצרה על ידי המלחמה. **סוכנות הסעד של האו"ם (אונר"א)** הטרייה רשמה **127,000** מהם עד 1952, והתיישבה משפחות במחנות מאולתרים ליד צור, צידון, טריפולי ופרברי ביירות.

קבלת הפנים של לבנון נעצבה על ידי **האיזון הקונפסיונלי** שלה – חלוקה עדינה של כוח בין נוצרים מרונים, מוסלמים סונים ושיעים, ודרוזים – ועל ידי פחד נפוץ כי הענקת אזרחות לעשרות אלפי פליטים ברובם סונים תפריע לאיזון זה. בניגוד לירדן, שהעניקה אזרחות רבות לפלסטינים מאוחר יותר, לבנון שמרה עליהם **ללא אזרחות**, מציעה מגורים אך לא לאומיות. הם סווגו כ**אזרחים**, מונח שהשמיע גם הגנה זמנית וגם הדרה פוליטית.

בהתחלה, הפליטים חיו באוהלים שהוקמו על מגרשים בוציים, תלויים במנות אונר"א וסיוע חירום. עם הזמן, האוהלים נתנו דרך לבקתות גגות אבץ, ומאוחר יותר לבקתות בטון, אך **הזמניות המשפטית** שלהם נותרה מקודדת. על פי החוק, הפלסטינים נאסרו עליהם להחזיק ברכוש, להצטרף לאיגודים מקצועיים או

לעבוד ביותר משבעים מקצועות, כולל רפואה, משפט והנדסה. תנועה בין מחנות לערים דרשה אישורים; גישה לחינוך ולטיפול רפואי תלויה במערכת אונר"א התמידית תת-מומנת.

שנים עשר מחנות רשמיים קיבלו צורה בסופו של דבר, **מעין אל-חילוח** ליד צידון – כיום הגדול בלבנון – **לשטילה ובורג' אל-בראזנה** בבירות. ההצפה הגיעה בקרוב לצפיפויות מסחררות: בשטילה, 30,000 **אנשים חיו בפחות ממחצית קילומטר רבוע**. התשתיות היו מינימליות; מערכות ביוב ומים התפוררו; חשמל הבזיק לכמה שעות ביום. עם זאת, בתוך המחסור, המחנות הפכו גם למרחבים של חוסן – עם בתי ספר, מרפאות וארגונים פוליטיים ששמרו על זהות קולקטיבית מעוגנת ב**זכות השיבה**.

רשויות לבנון, בתמיכת חלקים גדולים מהממסד הפוליטי, התעקשו כי נוכחות הפלסטינים זמנית. ההתעקשות הזו לא הייתה רק דמוגרפית אלא אידיאולוגית: לשלב את הפליטים, נטען, ימס את הטענה עצמה כי הם חייבים יום אחד לשוב לארצם. כתוצאה מכך, **גלות פלסטינית בלבנון הפכה גם למצב הומניטרי וגם להצהרה פוליטית** – עדות נראית לפצע שהעולם הערבי נשבע שלא לרפא אותו באופן מוקדם.

זכות השיבה

במשך עשורים, המחנות לא היו רק גיאוגרפיה של גלות אלא מצב חירום מוסרי בעירה איטית. דמיינו דורות שנולדו בתוך סמטאות אוהלים שבהם בית סבא שלכם קיים רק בזיכרון של מפתח שמור מתחת לכרית – שבהם אומרים לכם, שוב ושוב ורשמית, שאולי לעולם לא תשתייכו. אחרי יותר משלושים שנה שבהן **זכות השיבה** נותרה הבטחה על נייר, החלטות האו"ם הדהדו אך לא נאכפו, ומדינות מארח טיפלו בגירוש כבעיה מנהלית זמנית, רבים מהפלסטינים בלבנון התמודדו עם חשבונאות אפלה: ללא אזרחות, עבודה מוגבלת, חינוך מוגבל, וללא מסלול משפטי להחזרת אדמה או כבוד. העוני לא היה רק חומרי; הוא היה משפטי: מצב שנוצר ומחוזק על ידי חוקים ומדיניות שהפכו קבע לבלתי אפשרי.

לא קשה לראות כיצד מצב כזה מרחיק. כאשר רפואות דיפלומטיות נתקעות, ומוסדות בינלאומיים נכשלים במתן אכיפה, אנשים רגילים לעיתים קרובות תופסים כלים בטווח ידם – פוליטיקה מאורגנת קודם, ואז, עבור חלק, התנגדות מזוינת. עליית ארגון השחרור הפלסטיני (PLO) וקבוצות הגרילה המרכיבות אותו חייבת להיקרא על רקע הנישול הזה. עבור רבים מהפליטים, נטילת נשק לא הייתה אידיאולוגיה מופשטת אלא תגובה קונקרטית לעלבון יומיומי: הכחשת זכויות אזרחיות וכלכליות בסיסיות, איטום גבולות, ומחיקת בית איטית. עבור אוכלוסייה שראתה כפרים נהרסים ושכנים גורשים ב-1948, ואז ראתה את המערכת הבינלאומית מכירה בזכויותיהם ללא אכיפה, האלימות החלה להיראות כשפה היחידה שמסוגלת לייצר תשומת לב, השפעה ו- אף כי טרגית – ביטחון.

ההיגיון האנושי הזה עוזר להסביר מדוע פלגים מזוינים הקימו בסיסים בתוך ובסביבת המחנות, מדוע ארגוני שירותים חברתיים שם, ומדוע המחנות הפכו עם הזמן ממליטריים. זה לא מצדיק את הנזקים שבאו אחר כך. פעולות גרילה מעבר לגבול הישראלי הזמינו נקמות שנפלו ברובה על אזרחים; עונשים קולקטיביים העמיקו חששות לבנונים וסיפקו תירוצים לצעדים קשוחים יותר. בקיצור, המעבר לכוח יצר לולאת משוב: חוסר אזרחות והדרה דחפו חלקים מאוכלוסיית הפליטים לעבר מיליטנטיות; המיליטנטיות עוררה תגובות צבאיות והפללה פוליטית; התגובות הללו חיזקו את הדרת הפליטים.

מנקודת מבט זו, הפלישה של 1982 – וטבח שיבוא אחר כך בסברה ושמטלה – לא היה קרע ספונטני אלא נקודת סיום קטסטרופלית של שרשרת שנרקמה מזכויות שנכשלו, רפואות קטועות ומחזורי נקמה מתגברים. המורכבות המוסרית ברורה: המדינה והמערכת הבינלאומית שיצרו את limbo של המחנות נושאות באחריות ליצירת תנאים שבהם אנשים הרגישו מחויבים להתנגד – אך התנגדות שלוקחת צורה אלימה, במיוחד כשהיא מכוונת לאזרחים, מייצרת גם קורבנות חדשים ומעמיקה את התהום המוסרית.

זכות ההתנגדות

המשפט הבינלאומי עצמו מציע בסיס מסוים לכיצד הבחירות הללו הוצדקו מאוחר יותר. תחת **אמנת ז'נבה הרביעית והפרוטוקול הנוסף הראשון משנת 1977**, אוכלוסייה החיה תחת **כיבוש זר** זכאית להתנגד לכיבוש זה – כולל, בתנאים מסוימים, באמצעים מזוינים – כל עוד התנגדות כזו מכבדת את האיסורים על יעד אזרחים. העצרת הכללית של האו"ם אישרה עיקרון זה שוב ושוב בשנות ה-60 וה-70 בהחלטות שהכירו ב"לגיטימיות של מאבק עמים תחת דומיננטיות קולוניאלית וזרה למימוש זכותם לדטרמיניזם עצמי".

האם ההוראות הללו חלות על פלסטינים **החיים בגלות** במקום ישירות תחת כיבוש? נוסא לזיכור. אדמתם ובתיהם נותרו בשליטת מדינת ישראל, אך הם עצמם היו כלואים בשטחים שכנים, נשללו מהשיבה והיו למעשה חסרי אזרחות. עבור רבים מחוקרי הפלסטינים והמשפטנים, הגלות הזו לא ביטלה את זכות ההתנגדות; היא רק העבירה את שדה הקרב. לדעתם, זכות ההתנגדות המזוינת התרחבה לעם **שכיבוש עקב אחריהם דרך גבולות** – דרך גירוש, מצורים ופשיטות צבאיות למחנות הפליטים עצמם.

בפועל, הטיעונים המשפטיים הללו שינו מעט את המציאות החיה: ישראל ראתה בכל פעילות מזוינת משטח לבנוני כתוקפנות, בעוד לבנון טיפלה בלוחמי הפליטים כגם אזרחים וגם נטל. התוצאה הייתה מדינה בתוך מדינה – **הנוכחות הסמי-אוטונומית של אש"פ בדרום לבנון** – סובלנית על ידי חלק מהפלגים ומשוקצת על ידי אחרים. ככל שהשנים ה-70 התקדמו, המחנות הפכו לא רק לסמלי נישול אלא גם לחזיתות בקונפליקט אזורי מתרחב.

אש"פ בלבנון

עד סוף שנות ה-60, מחני הפליטים של לבנון הפכו למרכז של התנועה הלאומית הפלסטינית בגלות. אחרי **מלחמת ששת הימים ב-1967** וכיבוש ישראל על הגדה המערבית ועזה, קבוצות ההתנגדות הפלסטיניות מצאו עצמן מפוזרות בעולם הערבי, בסיסיהן בירדן, סוריה ולבנון הפכו לצמתים של מאבק טרנס-לאומי.

בספטמבר 1970, המלוכה הירדנית גירשה את אש"פ אחרי מלחמת אזרחים דמוית דם הידועה **כספטמבר השחור**. אלפי לוחמים ברחו צפונה דרך הגבול ללבנון, שם המחנות הציעו גם מקלט וגם גיוס מוכן. הזרימה שינתה את האיזון הפוליטי של לבנון. אש"פ בנתה מנהל מקביל – מנהל בתי ספר, בתי חולים ומערכות רווחה דרך **האגודה להלן אדום פלסטיני**, בעוד מארגנת כנפיים מזוינות כמו **פת"ח, חזית עממית לשחרור פלסטין (PFLP) וחזית דמוקרטית לשחרור פלסטין (DFLP)**.

עבור רבים מהפליטים, הגעת אש"פ סימלה העצמה: בפעם הראשונה מאז 1948, הפלסטינים לא היו רק מקבלי סיוע אלא סוכנים של גורלם שלהם. עבור חלקים גדולים ממסד לבנון הפוליטי, עם זאת, זה נראה כמו מדינה בתוך מדינה. פשיטות מעבר לגבול לצפון ישראל משכו תקיפות אוויריות נקם שגרמו למותם של אזרחים לבנונים והרסו תשתיות, והעמיקו טינה בקרב קהילות שלא בחרו לארח מלחמה.

הקיום הלא-נוח בין המדינה הלבנונית לאש"פ הורמל **בהסכם קהיר משנת 1969**, שתיווך מצרים. הוא העניק לפלסטינים אוטונומיה מוגבלת בתוך המחנות וזכות לשאת נשק למטרת התנגדות לישראל – ויתור חסר תקדים על שטח ריבוני לבנוני. לתקופה, הסדר זה שמר על איזון שביר: לבנון יכלה לטעון לסולידריות עם הסיבה הפלסטינית בעוד מטילה את האחריות לרווחת הפליטים וביטחונם.

אבל ככל שהמתחים הסקטאריים של לבנון עצמה החמירו, הסדר התפרק. כוחו הצבאי והשפעתו הפוליטית של אש"פ גדלו, והקשרו אותו עם פלגים שמאלניים ומוסלמיים **במלחמת האזרחים של לבנון 1975-1990**, בעוד מיליציות נוצריות ימניות, במיוחד **הפלנגיסטים**, ראו בפלסטינים גם איום דמוגרפי וגם

צבא זר. התנגשויות בין הפלנגיסטים וכוחות מזוהים עם אש"פ פרצו ברחבי ביירות והדרום, והפכו שכונות ומחנות לחזיתות.

ישראל, שצפתה בכאוס מעבר לגבול, החלה לראות בלבנון לא רק איום ביטחוני אלא הזדמנות. ההנהגה הישראלית חיפשה לנטרל את אש"פ צבאית בעוד מגדלת בריתות עם מיליציות נוצריות ששיתפו אויב משותף. החל מסוף שנות ה-70, ישראל סיפקה נשק, אימונים ותמיכה לוגיסטית **לצבא דרום לבנון (SLA)** וליסודות **תנועת הפלנגה**, ובנתה למעשה כוח פרוקסי לאורך גבולה הצפוני.

במרץ 1978, בעקבות התקפת אש"פ על כביש החוף הישראלי שגרמה למותם של שלושים ושמונה אזרחים, ישראל השיקה את **מבצע ליטני**, פולשת עד נהר הליטני וגורמת למותם של יותר מאלף אזרחים לבנונים ופלסטינים. למרות שהמבצע הוצדק כצעד נגד טרור, המטרה התת-קרקעית הייתה לדחוף את אש"פ צפונה וליצור רצועת חיץ שמפוטרת על ידי SLA. **הכוח הזמני של האו"ם בלבנון (אוניפיל)** נפרס בתגובה, אך המנדט שלו היה חלש והנוכחות שלו סמלית בעיקר.

שנים ספורות הבאות עידו על מחזור של הסלמה: פשיטות אש"פ, תקיפות אוויר ישראליות, ירי נקם, והשתרשות הדרגתית של שני הצדדים. עד **1981**, פקידים ישראלים טענו ליותר ממאתיים הרוגים ישראלים שנתיים מירי מעבר לגבול, בעוד ערי לבנון סבלו מהפצצות קבועות בתמורה. באותה תקופה, **אריאל שרון**, אז שר הביטחון של ישראל, חשב על תוכנית רחבה יותר – למחוץ את אש"פ צבאית, לגרשו מלבנון ולהתקין ממשלה נוצרית ידידותית בביירות.

הפלישה של 1982: מבצע שלום הגליל

ב**6 ביוני 1982**, ישראל השיקה פלישה בקנה מידה מלא ללבנון תחת שם הקוד **מבצע שלום הגליל**. רשמית, המטרה המוצהרת הייתה מוגבלת: לדחוף כוחות גרילה פלסטינים ארבעים קילומטרים צפונה מהגבול כדי לעצור ירי רקטות מעבר לגבול. במציאות, היקף המבצע תוכנן בהרבה שאפתנות יותר על ידי שר הביטחון **אריאל שרון** ואושר על ידי ראש הממשלה **מנחם בגין**. המטרות הלא-מוצהרות כללו את הרס **התשתית הצבאית והפוליטית של אש"פ**, גירוש מנהיגותו מלבנון והתקנת ממשלה פרו-ישראלית בביירות תחת **בשיר ג'ומאייל**, מנהיג הפלנגה המרוני.

היקף ההתקפה חשף את כוונתה האמיתית. כמעט **60,000 חיילים ישראליים**, נתמכים על ידי **800 טנקים, חטיבות משורינות ומסרונים אוויריים**, חצו את הגבול בהתקפות מתואמות לאורך החוף, דרך ההרים המרכזיים ובעמק הבקע המזרחי. הפלישה הציפה במהירות עמדות אוניפיל וכפרים לבנונים, והתקדמה רחוק מעבר לגבול 40 הקילומטרים בתוך ימים. עד 8 ביוני, כוחות ישראליים כבשו את **צור וצידון**; עד 14 ביוני, **ביירות** עצמה נצרה – עיר של כמעט מיליון אזרחים, כעת תחת מצור.

המחיר האנושי היה מדהים. על פי הערכות ממשלת לבנון, כ-**17,000–18,000 אנשים** – ברובה המוחלט אזרחים – נהרגו בשלב הראשוני של המלחמה, ואלפים נוספים נפצעו. שכונות שלמות בצידון ובביירות המערבית נמחו תחת הפצצה מתמשכת. עיתונאים בשטח, כולל **רוברט פיסק ותומאס פרידמן**, תיארו סצנות של הרס אפוקליפטי: בתי חולים הפועלים על נרות, גופות מצטברות בסמטאות וילדים נושאי דגלים לבנים בעודם מחפשים מים.

מצור ביירות

עד סוף יוני, לוחמי אש"פ הנוותרים – כ**11,000** – היו משוריינים במערב ביירות, מוקפים על ידי צה"ל מיבשה, מים ואוויר. המצור נמשך כמעט עשרה שבועות. תותחנות אווירית ישראלית הפציעה את הרבעים הצפופים יום ולילה, מנתקת חשמל, מזון וציוד רפואי. בתי חולים כמו בית חולים עזה ומקאסד הוצפו.

מספר ההרוגים עלה מדי יום. דיפלומטים מערביים השוו את ההפצצה למצור על סטלינגרד, ומציינים כי כוח האש של ישראל נגד אוכלוסייה אזרחית לכודה היה "בלתי פרופורציונלי לחלוטין".

זעם בינלאומי גבר. **מועצת הביטחון של האו"ם** גינתה את הפלישה ב**החלטה 508**, וקראה להפסקת אש מיידית. שליח אמריקאי **פיליפ חביב** ניהל משא ומתן בלי הפסקה כדי לתווך הפסקת אש. אחרי שבועות של לחץ, הושגה הסכמה ב**אוגוסט 1982**:

- **אש"ף תפנה** את ביירות תחת הגנת **כוח רב-לאומי (MNF)** המורכב מחיילים אמריקאים, צרפתים ואיטלקים.
- ישראל תעצור את התקדמותה ותבטיח את ביטחון האזרחים שהושארו מאחור.
- ה-MNF יישאר זמנית כדי לפקח על המעבר ולמנוע נקמות.

בין **21 באוגוסט ל-1 בספטמבר**, כמעט **14,400 לוחמי אש"ף** ומשפחותיהם עזבו את ביירות לטוניסיה, סוריה ומדינות ערביות אחרות. הפינוי בוצע תחת פיקוח בינלאומי והוכרז באותו זמן כהצלחה דיפלומטית – סיום מסודר למצור שעשוי סוף סוף לייצב את לבנון.

אבל השלום התגלה כמיתוסי. ישראל לא נסוגה מההיקף של ביירות כפי שהובטח; כוחותיה נשארו מוצבים סביב העיר. ב**14 בספטמבר**, רק ימים אחרי ששיירת אש"ף האחרונה הפליגה מהנמל, פיצוץ ענק קרע את מטה הפלנגה במזרח ביירות, והרג את הנשיא הנבחר **בשיר ג'ומאיל** – בעל הברית הראשי של ישראל ואבן הפינה של החזון הפוליטי של שרון אחרי המלחמה. ההתנקשות, המיוחסת לחבר במפלגה הלאומית הסוציאליסטית הסורית, שברה את תוכניות ישראל והטביעה את לבנון מחדש בכאוס.

טבח סברה ושטילה

כאשר טנקים ישראליים נכנסו ל**מערב ביירות ב-15 בספטמבר 1982**, שכונת **סברה** ומחנה הפליטים הסמוך **שטילה** שכבו בתוך האזור שהם אטמו במהירות. אלה היו מחוזות צפופים, בית לכ-**20,000** – **30,000 אזרחים**, רובם פליטים פלסטינים ומשפחות שיעיות לבנוניות עניות. הלוחמים האחרונים של אש"ף עזבו את העיר שבועיים קודם. מה שנשאר היו אזרחים חסרי נשק – גברים, נשים, ילדים וזקנים – שאמינו שהם מוגנים על ידי הפסקת האש המובטחת על ידי ארצות הברית וישראל.

ההתנקשות ב**בשיר ג'ומאיל**, מנהיג הפלנגה, סיפקה את התירוץ לנקמה. אחר הצהריים ב**16 בספטמבר**, **שר הביטחון אריאל שרון ורמטכ"ל רפאל איתן** נפגשו עם **מפקדים פלנגיסטים**, כולל **אליעזר חובייקה**, בפיקוד הקדמי של צה"ל ליד נמל התעופה הבינלאומי של ביירות. הפלנגיסטים – בעלי ברית קרובים של ישראל – הורשו להיכנס למחנות "לשורש שאריות טרוריסטיות". קצינים ישראליים תיאמו לוגיסטיקה, סיפקו הסעות והקיפו את האזור בחיילים וכלי רכב משוריינים. הם גם ירו **נורות תאורה** לאורך הלילות כדי להקל על פעולות המיליציות.

ברגע שנכנסו, יחידות הפלנגה החלו להרוג ללא הבחנה. במהלך **40 השעות הבאות**, מערב חמישי עד בוקר שבת, הם נעו מבית לבית, הוציאו להורג משפחות שלמות, תקפו נשים ודחפו גופות לבורות משותפים בעזרת דחפורים. רבים מהקורבנות נורו מקרוב; אחרים נהרגו בסכינים או רימונים. ניצולים תיארו מאוחר יותר רחובות מרופדים בגופות וריח הריקבון ממלא את האוויר.

לאורך הטבח, **חיילים ישראליים שמרו על קורדונים** סביב המחנות, ושלטו בנקודות כניסה ויציאה. דיווחים על זוועות החלו לחלחל למפקדים ישראליים דרך רדיו בתוך שעות. צופים מה**צלב האדום הבינלאומי** ועיתונאים במחוזות סמוכים גם הזהירו קציני צה"ל על הרג המוני. עם זאת, הצבא לא התערב. ההרג נמשך כמעט יומיים שלמים לפני שהמיליציות סוף סוף פונו בשעה 8:00 בבוקר ב**18 בספטמבר**, בעקבות זעם בינלאומי ומחאות ישירות מארצות הברית.

קורבנות וראיות

מספר ההרוגים נותר שנוי במחלוקת אך אימה בכל חישוב.

- **הוועדה הבינלאומית של הצלב האדום** דיווחה על לפחות **1,500 גופות שהושבו**, עם סך הרוגים אפשרי להגיע ל**3,000**.
- **חקירה של העצרת הכללית של האו"ם (1982)** העריכה בין **2,750 ל-3,500** הרוגים.
- **ועדת כהן הישראלית** אישרה **700-800** קורבנות מזוהים אך הכירה בכך שרבים יותר נספו.

בין ההרוגים היו פלסטינים, שיעים לבנונים וכמה סורים – כמעט כולם אזרחים.

אחריות ושיתוף פעולה

למרות שהטבח בוצע על ידי **מיליצית הפלנגה, מעורבות מבנה הפיקוד הישראלי** באפשרות הפעולה הייתה בלתי ניתנת להכחשה. הכוחות הישראליים:

- **אישרו** את כניסת הפלנגיסטים למחנות.
- **הקיפו** את האזור, מונעים מאזרחים לברוח.
- **האירו** את שמי הלילה לנוחות הרוצחים.
- **קיבלו דיווחים** על הרג המוני ולא עשו דבר במשך כמעט יומיים.

כאשר העיתונאים הבינלאומיים הראשונים – כולל **רוברט פיסק, לורן ג'נקינס וג'נט לי סטיבנס** – נכנסו לשטילה ב-18 בספטמבר, הם מצאו סיוט: סמטאות סתומות בגופות, בורות דחופים מלאים בגופות וניצולים מסתובבים בהלם. התמונות חרכו את התודעה הגלובלית ושברו את טענת ישראל כי היא חיפשה "שלום לגליל".

חקירות ותגובה גלובלית

הטבח עורר זעם בינלאומי מיידי. **העצרת הכללית של האו"ם, בהחלטה 37/123** (דצמבר 1982), גינתה אותו כ"מעשה רצח עם" והחזיקה את ישראל אחראית לכישלון במניעתו. בישראל עצמה, הזעם הציבורי הגיע לרמות חסרות תקדים: כ**400,000 אנשים** – כעשירית מהאוכלוסייה – הפגינו ב**תל אביב** ודרשו אחריות.

תחת לחץ ציבורי, ממשלת ישראל הקימה את **ועדת כהן לחקירה** ב-1983. ממצאיה היו חמורים, אם כי מנוסחים בזהירות. הוועדה פסקה כי:

- ישראל נושאת "**אחריות עקיפה**" לטבח.
- **אריאל שרון** היה "אחראי אישית" לכישלון במניעת שפיכות דמים למרות אזהרות ברורות.
- פקידים בכירים אחרים, כולל **רפאל איתן**, נושאים "אשמה אישית".

שרון נאלץ להתפטר כשר הביטחון, אם כי נשאר בקבינט, ועשרים שנה אחר כך הפך לראש ממשלה. אף קצין ישראלי או פלנגיסטי לא נשפט פלילית על הטבח. ב-2001, ניצולים חיפשו צדק דרך **תיק פשעי מלחמה בלגי** נגד שרון ואחרים, אך התיק נדחה על בסיס שיפוטי ב-2003.

הכוח הרב-לאומי (MNF) – שנסוג קודם והשאיר את המחנות חסרי הגנה – חזר לבירות בסוף ספטמבר 1982, אך נוכחותו לא יכלה לבטל את מה שכבר קרה. בתוך חודשים, פרצה אלימות חדשה: פיגועי התאבדות נגד חיילים אמריקאים וצרפתים, נסיגת כוחות מערביים וירידת לבנון עמוק יותר לכאוס. בין חורבות מערב ביירות, ניצולי סברה ושטילה קברו את מתיהם בבורות משותפים חפורים בחיפזון והחלו בעבודה הארוכה והבלתי נראית של האבל.

בלבנון, סברה ושטילה העמיקו פצעים סקטאריים. עבור מיליציות נוצריות, זה חיזק מורשת של אשמה ונקמה; עבור קהילות שיעיות ופלסטיניות, זה הפך לסמל התאספות של סבל ועוול. מלחמת האזרחים נמשכה שמונה שנים נוספות, והשאירה כ**150,000 הרוגים** לפני שה**סכם טאיף (1989)** סוף סוף שיקם שלום שביר. עם זאת, הפליטים נשארו מודרים מחוזה לאומי של ההסכם, עדיין ללא אזרחות או זכויות קניין, עדיין כלואים במחנות שהיו בתיהם של הוריהם וסביהם.

בינלאומית, הטבח חשף את המגבלות של המשפט ההומניטרי כאשר חסרה רצון פוליטי. **החלטות האו"ם, אמנות ז'נבה** ומושג ה"**אחריות להגן**" הנבט, כולם הכריזו על חובות למניעת זוועות, אך אף אחת לא תורגמה לאכיפה יעילה. תיק פשעי המלחמה הבלגי בתחילת שנות ה-2000 פתח מחדש בקצרה את שאלת האחריות אך בסופו של דבר הוגבל על ידי רפורמה שיפוטית. עד היום, אף בית משפט לא שפט את ההרג בסברה ושטילה.

תרבותית, הטבח נמשך כגם פצע וגם מראה. סרטים כמו "**ואלס עם באשיר**" של **ארי פולמן** (2008), חוקרים זיכרונות רדופים של חיילים ישראלים של שיתוף פעולה; יצירות ספרותיות כמו "**שער השמש**" של **אליאס חאורי** ו"**רחמנא לך**" של **רוברט פיסק** מתעדים את ההרס האנושי באינטימיות חריפה. עבור הפלסטינים, יום השנה בכל ספטמבר פחות להנצחה ויותר לטקס של המשכיות – תזכורת כי אותה חוסר אזרחות שהשאירה אותם חסרי הגנה ב-1982 נמשכת היום במחנות לבנון ובשטחים הכבושים.

ארבעה עשורים אחר כך, **סברה ושטילה** נשארת יותר מאפיזודה היסטורית; זהו אבן דרך מוסרית. זה מאלץ התעמתות עם התוצאות של גירושים לא מרפאים, הבטחות לא מאוכפות, חסינות לא מאתגרת. זה מראה כי כאשר עם שלם מנושל משייכות משפטית, אלימות הופכת לא רק לסטייה אלא להכרחיות המחכה לשעתה.

ניצולי הטבח כעת זקנים, זיכרונותיהם דועכים לרקורד ההיסטורי, אך עדותם נמשכת כאזהרה – כי זכויות חסרי האזרחות הן מדד למצפון העולם. בסופו של דבר, סברה ושטילה אינה רק סיפורה של טבח; זהו סיפורה של השאלה הבלתי גמורה של המאה העשרים: **כמה זמן אפשר לדחות צדק לפני שההיסטוריה חוזרת על עצמה?**

אפילוג: גיאוגרפיית הגלות

הנכבה וסברה ושטילה אינן טרגדיות מבודדות אלא פרקים של רצף אחד – היסטוריה של בני אדם שהפכו לבלתי נראים על ידי כוח, חוקים שהוכרזו אך לא נאכפו, זיכרונות מיליטריים ונשכחים בתורם. כל רגע בשרשרת הזו מזכיר לנו כי סבל, כאשר לא מוכר, משחזר עצמו בצורות חדשות ובקרקע חדשה.

הבטחת הצדק נותרה ברובה רטורית. עם זאת, ההתמדה של אלה שזוכרים – הניצולים שעדיין מחזיקים במפתחות לבתים נעלמים, הילדים הגדלים במחנות פליטים עדיין מחכים לשיבה – מעידה על משהו בלתי ניתן להרס: הסירוב להכיר במחיקה כפסק דין סופי.

אם יש לקח בהיסטוריה הזו, הוא כי אף ביטחון שנבנה על נישול אינו יכול להחזיק מעמד, ואף שלום שמדיר צדק אינו יכול להימשך. עד שתכובד זכות הנעקרים לחיות בכבוד – בין אם בשיבה או בשייכות מוכרת – גיאוגרפיית הגלות תמשיך להתרחב, ורוחות הרפאים של **סברה ושטילה** ילכו לצידנו כולנו.

מקורות

- Al-Hout, B. N. (2004). **Sabra and Shatila: September 1982**. London: Pluto Press
- Arens, M. (1982). Statements to the **Washington Post**, June 1982

- Brynen, R. (2022). **Palestinian Refugees in Lebanon**. Beirut: Institute for Palestine •
Studies
- .Fisk, R. (1990). **Pity the Nation: Lebanon at War**. Oxford University Press •
- .Folman, A. (Director). (2008). **Waltz with Bashir** [Film]. Sony Pictures Classics •
- General Assembly of the United Nations. (1947). **Resolution 181 (II): Future •
Government of Palestine**
- General Assembly of the United Nations. (1948). **Resolution 194 (III): Palestine - •
.Progress Report of the United Nations Mediator**
- General Assembly of the United Nations. (1982). **Resolution 37/123: The Situation in •
the Middle East**
- International Committee of the Red Cross (ICRC). (1982). **Field Reports on the •
Lebanon Conflict**. Geneva
- Israeli Government. (1983). **Report of the Commission of Inquiry into the Events at •
the Refugee Camps in Beirut (Kahan Commission)**. Jerusalem: State of Israel
- Khalidi, W. (1992). **All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and •
Depopulated by Israel in 1948**. Institute for Palestine Studies
- .Khoury, E. (2006). **Gate of the Sun**. New York: Archipelago Books •
- Peteet, J. (2005). **Landscape of Hope and Despair: Palestinian Refugee Camps. •
Philadelphia: University of Pennsylvania Press**
- Security Council of the United Nations. (1982). **Resolutions 508 and 521 (1982): •
Ceasefire and Situation in Lebanon**
- .Shlaim, A. (2000). **The Iron Wall: Israel and the Arab World**. New York: W. W. Norton •